

MOGUĆNOSTI I PERSPEKTIVE RAZVOJA MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA NA PODRUČJU GRADA DOBOJA

POSSIBILITIES AND PERSPECTIVES OF DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES IN THE CITY OF DOBOJ

Mr Predrag Đurić

Agencija za razvoj malih i srednjih preduzeća grada Doboja

predodjuric@gmail.com

Boris Novarlić, mr

KP „Progres“ a.d. Doboje

boris.novarlic11@gmail.com

APSTRAKT

Mala i srednja preduzeća predstavljaju ključni pokretački faktor razvoja i novog zapošljavanja u razvijenim zemljama. U ovom radu analizirane su mogućnosti i perspektive razvoja malih i srednjih preduzeća na području grada Doboja. Istraživanje za potrebe rada je realizovano u drugom kvartalu 2013. godine na teritoriji grada Doboja, a uvažavajući činjenicu da je situacija slična u i drugim lokalnim zajednicama, možemo konstatovati da će rezultati istraživanja biti korisni za Republiku Srpsku u cijelini. Prilikom realizacije kvantitativnog istraživanja korišten je metod slučajnog uzorka, a podrška u konkretnoj realizaciji pružena je od strane Agencije za razvoj malih i srednjih preduzeća grada Doboja. Anketni upitnik je sadržavao pitanja koja se tiču aktuelnog privrednog ambijenta, zatim identifikovanja glavnih prepreka u poslovanju, te ispitivanja mišljenja lokalnih preduzetnika po pitanju osnovne uloge države (lokalne zajednice) kao nosioca stvaranja boljih uslova za poslovanje. Takođe, analiziran je stav preduzetnika o uticaju zakonskih propisa na njihovo poslovanje, te pravca modeliranja odgovarajućih sistema podsticaja kako bi se podržalo investiranje na području lokalne zajednice, koje bi doprinijelo povećanju proizvodnje, a što bi na kraju imalo za rezultat povećanje broja zaposlenih radnika.

Ključne riječi: mala i srednja preduzeća, struktura privrede, konkurentnost poslovnog ambijenta

ABSTRACT

Small and medium enterprises represent a key driving force of economic development and new jobs in developed countries. This paper analyzes the possibilities and perspectives of SMEs development in Doboj area. Research conducted for the purpose of this paper in the second trimester of 2013 showed results that will be useful not only for Doboj area but for the Republic of Srpska in general. During the stage of quantitative research a method of simple random sampling was applied and SME Agency of Doboj Municipality provided its support for its concrete realization. The questionnaire contained questions regarding current economic setting, identification of chief obstacles in business operations as well as an analysis of local businessmen opinions concerning basic role of the state (local community), the creators of better business environment. We have also analyzed the attitude of the businessmen towards the impact of legal regulations on their business operations and the model of adequate systems of subventions, devised in order to provide support to investments in the area of local community and contributing to the increase of production which would result in the increase of number of people employed.

Key words: small and medium enterprises, economic structure, competitive business environment

UVOD

U ekonomskoj aktivnosti proizvodni resursi se ne mogu upotrebljavati odvojeno, nego se moraju spajati i kombinovati. Preduzetništvo predstavlja ljudsku aktivnost kombinovanja faktora proizvodnje, uz primjenu inovacija, radi ostvarivanja ekonomske dobiti. Suština preduzetništva leži u traganju za najpovoljnijom kombinacijom resursa, onom koja štedi resurse, a istovremeno obezbjeđuje njihovu optimalnu alokaciju, čime se maksimizira ekonomska dobit [Vukmirović, 2006]. Maksimiziranje ekonomske dobiti se u praksi može postići prebacivanjem resursa iz sektora niske u sektore visoke produktivnosti i dohotka. Preduzetništvo se može razvijati u svim preduzećima nezavisno od njihovog svojinskog statusa, pa čak i u vanprivrednim djelatnostima kao što su zdravstvo, informisanje, bankarstvo, javna uprava [Drucker, 2006].

Preduzeće je ekonomski sistem koji kroz svoje poslovanje, rast i razvoj obavlja ekonomske aktivnosti koje čine nacionalnu, odnosno međunarodnu trgovinu [Nikolić et al., 2002]. Preduzeće kao poslovni sistem treba da bude registrovano kod nadležnih institucija, kako bi moglo da obavlja svoje poslovanje u zakonskim okvirima, dok je preduslov za registraciju odabir određenog pravnog oblika organizovanja, koji je u skladu sa pozitivnim zakonskim propisima. Prema preporukama Evropske komisije pod preduzećem se podrazumijeva: „*Bilo koji subjekat koji je angažovan u ekonomskim aktivnostima bez obzira na njegov pravni oblik, uključivši i subjekte angažovane u zanatskoj i drugim aktivnostima koji su na individualnoj ili porodičnoj osnovi, kao i partnerstva ili udruženja redovno angažovana u ekonomskim aktivnostima*“ [Official Journal of the European Union, L 124/03, 2003]. Evropska povelja o malim preduzećima (European charter for small enterprises European community-SME) je dokument koji je usvojen od strane Savjeta Evrope 2000. godine. Povelja poziva države članice i Evropsku komisiju da preduzmu akcije s ciljem pružanja podrške malim i srednjim preduzećima u slijedećim oblastima: obrazovanje i obuka, pokretanje posla, zakonodavni okvir, dostupnost vještina, bežični pristup, porezi, tehnološki kapaciteti, modeli elektronskog poslovanja i vrhunska podrška malim preduzećima, jaka i efikasna predstavništva interesa malih preduzetnika na nivou Evropske unije. Povelja odražava privrženost Evropske unije malom i srednjem preduzetništvu kao najvažnijem izvoru novih radnih mjesta, inovativnosti i ekonomskoj dinamici. BiH, kao i ostale zemlje zapadnog Balkana, pristupila je Evropskoj povelji o malim preduzećima 2003. godine.

U Republici Srpskoj, tokom 2013. godine, usvojen je Zakon o razvoju malih i srednjih preduzeća [Službeni glasnik Republike Srpske, broj 50/13, 2013, str. 4], koji je zamijenio zakon iz 2009. godine. Prema klasifikaciji novog zakona, mala i srednja preduzeća, definisana su respektivno, kako slijedi:

- Mikro preduzeća, koja zapošljavaju manje od 10 radnika;
- Mala preduzeća čine privredni subjekti koji zapošljavaju manje od 50 radnika i čiji je ukupan godišnji prihod manji od 2.000.000 KM ili čija prosječna vrijednost poslovne imovine na kraju poslovne godine iznosi manje od 1.000.000 KM i
- Srednja preduzeća čine privredni subjekti koji zapošljavaju od 50 do 250 radnika i čiji se ukupan godišnji prihod kreće između 2.000.000 KM i 8.000.000 KM ili čija je prosječna vrijednost poslovne imovine na kraju poslovne godine manja od 4.000.000 KM.

FAKTORI UTICAJA NA POSLOVANJE PREDUZEĆA

Uticaj *eksternih faktora* na poslovanje je u velikoj mjeri izražen, budući da preduzeća svoje poslovanje zasnivaju na razmjeni proizvoda, usluga i informacija sa okruženjem. Pod okruženjem se podrazumijeva sve ono što se nalazi izvan preduzeća, odnosno ono je sastavljeno od brojnih institucija koje djeluju na poslovanje preduzeća, a nad kojim preduzeće ima veoma malu kontrolu [Babić i Lukić, 2009, str. 89]. *Institucionalni uslovi* su određeni karakterom društveno-ekonomskog sistema, kao i politikom i mjerama koje taj sistem preduzima. Institucionalni uslovi se uglavnom zakonski regulišu, oni se propisuju i čine obligatornim za sva preduzeća kao organizacione oblike. Zakonskim propisima regulišu se pitanja koja se odnose na osnivanje, proširenje, integraciju, sanaciju i likvidaciju preduzeća. *Tržište* determiniše svojom širinom i zahtjevima kvalitet, cijene, vijek trajanje proizvoda, utiče na vrstu programa proizvodnje robe ili pružanja usluga, veličinu proizvodnih serija, kapacitet, stepen opremljenosti, vrstu i širinu kanala distribucije, inoviranje proizvoda. *Proizvodno-tehnološki procesi* se stalno usavršavaju, javljaju se nova sredstva za proizvodnju i proizvodi, a sa njima i novi, savršeniji oblici poslovanja preduzeća. Vrijeme koje je potrebno da se naučna otkrića primjene u industriji se konstantno skraćuje. Za primjenu novih naučno-tehničkih dostignuća potrebna je jasna poslovna politika preduzeća i stavovi prema tehničkom razvoju, kao i dobra organizacija. Aktivnosti *finansijskih institucija* u velikoj mjeri utiču na poslovni ambijent i predstavljaju bitan segment konkurentnosti nacionalne ekonomije. Dostupnost povoljnih izvora finansiranja predstavlja veoma bitan faktor koji utiče na poslovanje preduzeća.

Interni faktori koji utiču na poslovanje preduzeća su svi oni koji su u djelokrugu preduzeća [Babić i Lukić, 2009, str. 91]. *Djelatnost* preduzeća je glavni interni faktor koji opredjeljuje poslovnu aktivnost preduzeća. *Kadrovi* utiču na poslovanje preduzeća, prije svega, svojim kvalitetom, stručnom i radnom sposobnošću. Preduzeća se stvaraju za ljude, a zadovoljni kadrovi su osnova razvoja preduzeća. *Tehnologija* je neophodna za pretvaranje finansijskih, ljudskih i fizičkih resursa u proizvode i usluge. Sve tehnologije se mogu svrstati u dvije osnovne grupe, a to su tehnologije sa: rutinskim aktivnostima, koje su zasnovane na centralizovanim strukturama koje uključuju razne priručnike, propise, pravila, procedure i druge formalizovane dokumente i

nerutinskim aktivnostima, koje su zasnovane na decentralizovanim organizacionim strukturama sa visokim stepenom delegiranja ovlašćenja i visokom autonomijom u radu zaposlenih. *Oblik vlasništva* predstavlja bitan interni faktor koji utiče na poslovanje preduzeća. Djelovanje *formalnih i neformalnih interesnih grupa* može u značajnoj mjeri uticati na poslovanje preduzeća.

OSNOVNI POKAZATELJI STANJA PRIVREDE NA PODRUČJU GRADA DOBOJA

Ukupna teritorija grada Doboja se prostire na 813,90 km², a administrativno je podijeljena na 72 mjesne zajednice, a prema procijeni Republičkog zavoda za statistiku ima oko 80.000 stanovnika [Socio-ekonomska analiza opštine Doboj, 2010]. Specifičnost dobojske privrede se ogleda u tome što je osamdesetih godina, privredni razvoj u većoj mjeri bio oslonjen na industriju i rudarstvo nego u drugim gradovima BiH. Industrija i rudarstvo zajedno sa građevinarstvom i proizvodnim zanatstvom su učestvovali u društvenom proizvodu opštine sa oko 50%, a u ukupnoj zaposlenosti oko 55% [Đukanović i Stjepanović, 2006, str. 54].

Prema podacima iz 2013. godine, struktura ukupne industrijske proizvodnje na području grada Doboja je izrazito nepovoljna, budući da svega nekoliko privrednih subjekata učestvuje sa 90,4% u ukupnoj strukturi, dok ostala preduzeća učestvuju sa 9,6%. Pored toga, negativno utiču i recesiona kretanja u privredi Republike Srpske, koja su u velikoj mjeri posljedica usporavanja privredne i spoljno-trgovinske aktivnosti. U oblasti industrije proces strukturnih reformi odvijao se veoma sporo ili je u potpunosti izostao, tako da sektor industrijske proizvodnje nije mogao uticati pozitivno na ukupan ekonomski razvoj lokalne zajednice. Naime, kod većine industrijskih preduzeća, nakon sprovođenja procesa privatizacije, nisu vidljivi značajni rezultati u oživljavanju proizvodnje, tehnološko-programskom osavremenjivanju i kvalitetu privređivanja. [Informacija o aktuelnoj problematici stanja privrede na području grada Doboja sa osvrtom na ostvarene rezultate poslovanja privrednih subjekata po godišnjem obračunu za 2012. godinu, 2013, str. 6].

Tabela 1: Struktura ukupne industrijske proizvodnje na području grada Doboja

Redni broj	Naziv privrednog subjekta	%
1.	D.o.o. „EFT-Rudnik i termoelektrana Stanari“ Stanari	53,9
2.	„Fabrika kreča“ a.d. Doboj	12,6
3.	D.o.o. „Omorika pet“ Rudanka	12,4
4.	„Rudnik krečnjaka“ a.d. Doboj	6,1
5.	„Dalekovod TKS“ a.d. Rudanka	5,4
6.	Ostali privredni subjekti	9,6
Ukupno		100

Izvor: [Informacija o aktuelnoj problematici stanja privrede na području grada Doboja, 2013]

Na osnovu podataka iz Tabele 1. vidi se da učešće u ukupnoj industrijskoj proizvodnji u 2012. godini imaju sljedeći privredni subjekti: d.o.o. „EFT- Rudnik i termoelektrana Stanari“ Stanari (53,9%), „Fabrika kreča“ a.d. Doboj (12,6%), d.o.o. „Omorika pet“ Rudanka (12,4%), „Rudnik krečnjaka“ a.d. Doboj (6,1%), „Dalekovod TKS“ a.d. Rudanka (5,4%) i ostali privredni subjekti (9,6%).

Tabela 2: Struktura preduzeća prema veličini i obliku organizovanja na području grada Doboja

Redni broj	Veličina preduzeća	Broj preduzeća	Samostalni preduzetnici	Ukupno	%
1.	Mikro	100	2.104	2.204	87,1
2.	Mala	272	11	283	11,2
3.	Srednja	38	-	38	1,5
4.	Velika	6	-	6	0,2
Ukupno		416	2.115	2.531	100
%		16,4	83,6	100	

Izvor: [Informacija o aktuelnoj problematici stanja privrede na području grada Doboja, 2013]

Kada se posmatra ukupna spoljnotrgovinska razmjena na području grada Doboja, struktura razmjene nije povoljna. U strukturi izvoza dominiraju sirovine i poluproizvodi niskog stepena obrade kao i proizvodi sa niskim stepenom angažovanja radne snage. Struktura uvezenih roba je mnogo šira, od energenata do robe široke potrošnje i prehrambenih proizvoda. U 2012. godini, struktura uvoza je sljedeća: repromaterijal (45,8%), rezervni dijelovi i oprema (43,8%) i roba široke potrošnje (10,4%). Sa stanovišta konkurentnosti ovakvo stanje razmjene je nepovoljno, jer je u strukturi izvoza nisko učešće upravo onih grupa proizvoda na

kojima bi bilo poželjno da se u budućnosti zasniva konkurentnost privrede grada Doboja. Poboljšanje izvozne strukture i konkurentnosti se ne može postići radikalnim smanjenjem uvoza. Naprotiv, posebno treba stimulisati uvoz opreme i komponenti koje razvijaju proizvodne programe i šire asortiman izvozne ponude.

Kao što je prikazano u Tabeli 2. na području grada Doboja u 2012. godini ukupno je bilo evidentirano 2.531 privredni subjekt, što čini 31,4 preduzeće na 1.000 stanovnika, blizu prosjeka Republike Srpske (30,04). Od ukupnog broja privrednih subjekata 416 (16,4%) predstavljaju mala i srednja preduzeća, dok 2.115 (83,6%) čine samostalni preduzetnici. U strukturi samostalnih preduzetnika najviše je mikro radnji 2.204 (87,1%), dok je 283 (11,2%) malih radnji. Na području grada Doboja najveći broj malih i srednjih preduzeća je skoncentrisan u sektoru trgovine na veliko i malo 146 (35,1%), zatim u sektoru prerađivačke industrije 41 (9,8%), dok ostali sektori su znatno slabije zastupljeni i zajedno čine 229 (55,1%) malih i srednjih preduzeća. U okviru samostalnih preduzetnika prema tipu organizovanja, najveće učešće imaju trgovačke radnje 702 (33,1%), zatim zanatske radnje 457 (21,6%) odnosno ugostiteljske radnje 326 (15,4%) od ukupnog broja samostalnih preduzetničkih radnji.

Tabela 3: Broj zaposlenih radnika u privatnom sektoru grada Doboja

Redni broj	Preduzeće	Broj zaposlenih	%
1.	Mikro preduzeća	1.442	17,7
2.	Mala preduzeća	613	7,5
3.	Srednja preduzeća	2.145	26,3
4.	Velika preduzeća	1.985	24,3
5.	Samostalni preduzetnici	1.970	24,2
Ukupno		8.155	100

Izvor: [Informacija o aktuelnoj problematici stanja privrede na području grada Doboja, 2013]

Na osnovu podataka prikazanih u Tabeli 3. u privatnom sektoru na području grada Doboja ukupno je zaposleno 8.155 radnika, što predstavlja oko 101 zaposlenog na 1.000 stanovnika, a to je neznatno iznad prosjeka Republike Srpske (100,3). Posmatrano prema obliku organizovanja i veličini privrednog subjekta, u 2012. godini, mikro preduzeća su zapošljavala 1.442 (17,7%), mala preduzeća 613 (7,5%), srednja preduzeća 2.145 (26,3%), te samostalni preduzetnici 1.970 (24,2%) radnika. Na području grada Doboja, u istom periodu bilo je 1.985 (24,3%) radnika zaposleno u velikim preduzećima.

NAJZNAČAJNIJI ASPEKTI REZULTATA ISTRAŽIVANJA

Istraživanje za potrebe rada, realizovano je u drugom kvartalu 2013. godine na teritoriji grada Doboja. Prilikom sprovođenja kvantitativnog istraživanja korišten je metod slučajnog uzorka. Podatci su prikupljeni metodom upitnika (strukturisanog u formi otvorenih pitanja, na koja su tražena lična mišljenja ispitanika) koji ima osobine kvalitativnog istraživanja. Upitnici su anketiranim subjektima dostavljeni najvećim dijelom putem mejla, poštom ali i lično, a veliku podršku u konkretnoj realizaciji istraživanja pružena je od strane Agencije za razvoj malih i srednjih preduzeća grada Doboja. Dostavljeni upitnici su obrađeni primjenom savremenih metoda deskriptivne i kvantitativne statistike. Veličina uzorka u istraživanju je ograničena na 184 preduzeća, sa teritorije grada Doboja, što procentualno iznosi 7,27% u odnosu na ukupan broj malih i srednjih preduzeća na području grada Doboja.

Anketni upitnik je sadržavao pitanja o aktuelnom privrednom ambijentu, posebno u segmentu identifikovanja glavnih nedostataka u poslovnom okruženju, te utiska lokalnih preduzetnika po pitanju osnovne uloge države (lokalne zajednice) kao nosioca stvaranja boljih uslova za poslovanje. Takođe, analiziran je stav preduzetnika o uticaju zakonskih propisa na njihovo poslovanje. Postavljena su i pitanja vezano za organizaciju odgovarajućih seminara i edukacija od interesa za mala i srednja preduzeća. Na kraju je postavljeno pitanje u segmentu obezbjeđenja odgovarajućih podsticaja kako bi se podržalo investiranje na području lokalne zajednice, koje bi doprinijelo povećanju proizvodnje, a što bi na kraju imalo za rezultat povećanje broja zaposlenih. U ovom radu navedeni su samo glavni zaključci istraživanja koje je sprovedeno na području grada Doboja, a koji se mogu sumirati u sljedećem:

- Identifikovan je nedostatak u zakonskoj regulativi, posebno u aspektu neefikasnosti javne administracije i komplikovanosti propisanih procedura javnih nabavki.

- Istaknut je glavni zadatak države (lokalne zajednice) koji se ogleda u kontroli sprovođenja i poštovanja usvojenih zakonskih propisa (aspekt inspekcijuskoga nadzora), budući da je ukazano na pojave sive ekonomije i korupcije.
- Kada je riječ o temama interesantnim za seminare i edukacije najveći interes je iskazan za tematiku iz oblasti poreske politike, te implementacije novih investicija od ideje do realizacije (uključujući proračune svih potencijalnih troškova koji prate realizaciju jedne takve investicije).
- Faktori koji su identifikovani kao ključni za povećanje obima investiranja na lokalnom nivou, ogledaju se u smanjenju stope poreza na imovinu (koja je na teritoriji grada Doboja za 2013. godinu iznosila 0,5% što je najveća poreska stopa koja je predviđena zakonskim odredbama), zatim kroz iznalaženje načina za smanjenje rente za uređenje gradskog građevinskog zemljišta, te kreiranje podsticajnih kreditnih linija za podršku unapređenju proizvodnje u preduzećima.
- Mala i srednja preduzeća (uključujući i mikro i preduzetnike) čine ubjedljivo najveći dio privrednih subjekata u Doboju (preko 99,5%), a primjetno je da je segment njihove inventivnosti i inovativnosti u potpunosti izostao, što dugoročno predstavlja ozbiljan problem za njihovo poslovanje i privredu u cjelini.

ZAKLJUČAK

Izgradnja podsticajnog poslovnog okruženja i ukupne infrastrukture za razvoj malih i srednjih preduzeća predstavlja preduslov održive lokalne ekonomije. Preduzetnička infrastruktura koja može ponuditi povoljnije uslove sa aspekta prostora, objekata, industrijske, saobraćajne i komunalne infrastrukture, doprinosi kreiranju pozitivnog poslovnog okruženja koje stimuliše i rast malih i srednjih preduzeća, kao i privlačenje domaćih i stranih investitora. Za poslovne ljude važne su i informacije o lokalnim porezima i doprinosima, te troškovima neophodnim za uspješno poslovno planiranje. Sve to za krajnji cilj ima povećanje broja malih i srednjih preduzeća, ukupan broj zaposlenih u ovom sektoru kao i konkurentnost malih i srednjih preduzeća u stvaranju nove vrijednosti. Podsticanjem razvoja malih i srednjih preduzeća sa nivoa lokalne zajednice, doprinosi se povećanju udjela samostalnog sektora privređivanja u odnosu na ukupnu privredu na području grada Doboja. Takođe, taj doprinos treba da se ogleda kroz promjenu strukture preduzetničkih djelatnosti sa tendencijom povećanja udjela proizvodno-zanatskih djelatnosti i drugih usluga putem uvođenja odgovarajućih olakšica i drugih stimulativnih mjera.

U naprednim zemljama podstiče se razvoj preduzetništva, jer je njegov opstanak i razvoj najefikasniji put izlaska iz krize i zato zahtjeva podsticaje. U Republici Srpskoj, lokalne samouprave iz svog budžeta imaju mogućnost da pruže finansijsku podršku malim i srednjim preduzećima, budući da postoji zakonska osnova da se dio sredstava od naknade za eksploataciju prirodnih bogatstava (eksploatacija šuma, kamena, rude) usmjeri za podršku ovom sektoru. Trenutno na nivou Republike Srpske oko 30 jedinica lokalne samouprave u svojim budžetima imaju podsticajna sredstva za razvoj malih i srednjih preduzeća, dok to nije slučaj sa administracijom grada Doboja. Da bi mala i srednja preduzeća na području grada Doboja postala pokretač privrednog razvoja neophodno je planirati podsticajna sredstva koja bi se izdvajala iz lokalnog budžeta [Strategija integrisanog razvoja opštine Doboj 2011-2020, 2011, str. 40]. Implementacijom planiranih projekata definisanih Strategijom podstaklo bi se otvaranje novih malih i srednjih preduzeća, odnosno omogućilo privlačenje domaćih i inostranih kompanija za ulaganje u lokalnu zajednicu.

LITERATURA

- [1] Vukmirović, N. (2006). *Savremeno preduzetništvo-nauka i vještina poslovnog uspjeha*, Ekonomski fakultet, Banja Luka.
- [2] Drucker, P. (1996). *Inovacije i preduzetništvo*, Grmeč, Beograd.
- [3] Nikolić, M., Pokrajčić, D., Malenović, N. i Paunović, B. (2002). *Ekonomika preduzeća*, Ekonomski fakultet, Beograd.
- [4] *Eur-Lex*. (2003). Official Journal of the European Union L 124/03, Commission Recommendation 2003/361/EC.
- [5] *Zakon o razvoju malih i srednjih preduzeća*. (2013). „Službeni glasnik Republike Srpske, broj 50/13“, Banja Luka.
- [6] Babić, M., Lukić, Z. (2009). *Menadžment-teorije, institucionalni aspekti i korporativno upravljanje*. Ekonomski fakultet, B.Luka.
- [7] *Socio-ekonomska analiza opštine Doboj*. (2010). Opštinski razvojni tim, Doboj.
- [8] Đukanović, A., Stjepanović, V. (2006). *Doboj: monografija*, Opština Doboj, Doboj.
- [9] *Informacija o aktuelnoj problematici stanja privrede na području grada Doboja sa osvrtom na ostvarene rezultate poslovanja privrednih subjekata po godišnjem obračunu za 2012. godinu*. (2013). Odjeljenje za privredu i društvene djelatnosti, Doboj.
- [10] *Strategija integrisanog razvoja opštine Doboj 2011-2020*. (2011). Opštinski razvojni tim, Doboj.
- [11] *Strategija razvoja malih i srednjih preduzeća Republike Srpske za period 2011-2013*. (2011). Vlada RS, Banja Luka.
- [12] Milisavljević, M., Todorović, J. (1995). *Planiranje i razvojna politika preduzeća*, Savremena administracija, Beograd.
- [13] Janković, A. (2011). *Preduzetništvo i mladi-preduzetničke orijentacije mladih u Doboju*, Slobomir P Univerzitet, Bijeljina.
- [14] *Evropska povelja o malim preduzećima*, www.dei.gov.ba, mart, 2014.